

Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás Jelenségek és munkaerő-piaci hatások

Hárs Ágnes

10.61501/TRIP.2020.5

(In.: Társadalmi Riport 2020, szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György, Budapest)

Az elvándorlás Magyarországon természetes folyamattá, a mindennapok részévé vált. A kevés és lassan halmozódó tudás mellett korábbi korszakok és más országok elvándorlásának tapasztalatai alapján fogalmazhatunk meg analógiákat és feltevéseket arról, hogyan alakul és változik a hazai trend, a munkaerő elvándorlása, visszavándorlása. A negatív hatások maguktól értődőnek tűnnek, elvitathatatlanok a családi, társadalmi veszteségek, a fokozódó munkaerőhiány. Az elvándorlók hazatérése bizonytalan remény, helyüket jobb híján a gyorsan növekvő számú külföldi vendégmunkással kell pótolni. A sok személyes tapasztalat külföldön élő ismerősökről, rokonokról valószínűsíti, hogy az elvándorlás mértéke nagyon elterjedt, hatása erős lehet. Valóban ilyen egyértelműek az összefüggések?

1. Az uniós elvándorlás változó folyamata

Az EU bővülése, a kelet-európai országok 2004 utáni csatlakozása, a munkaerő szabad áramlásának a lehetősége, kiteljesedése megváltoztatta az Unión belüli mozgásokat. (*Kahanec és szerzőtársai*, 2016) A gazdasági és munkaerő-piaci hatásokat részletesen és bőségesen vizsgálja a nemzetközi szakirodalom (*Kahanec–Zimmermann, szerk.*, 2016). Természetessé vált az elvándorlás, amely nem átmeneti, hanem sokkal inkább egy likvid, állandóan változó folyamat (*Engbersen*, 2018; *Strockmeijera és szerzőtársai*, 2019). A korábbi időszakok gazdasági motivációjú bevándorlása, az 1950–60-as évek vendégmunkás (*Gastarbeiter*) programja vagy az EU korábbi dél-európai és újabb kelet-európai irányú bővítési folyamatának összehasonlítása tanulságos párhuzammal szolgál az európai munkaerőpiac és a szabad munkavállalás sajátosságaira. (*Constant–Massey*, 2003; *Penninx*, 2018) A Brexit sokkja is kihívást jelentett a szabad munkaerőmozgás megértésében, és az igazolódott, hogy hatására inkább azok tértek haza vagy mentek tovább egy harmadik országba, akik amúgy is ezt tervezték, s a maradékokat helyzetük feladásának

anyagi és szociális költsége inkább visszatartotta ettől a lépéstől (*Kilkey és szerzőtársai*, 2020). Miközben változik az Unión belüli mozgás iránya, természete, keveset változnak a mozgást fenntartó hatások, az Unión belüli gazdasági különbségek, bár a kelet-európai új EU-országok helyzete és az általuk adott gazdasági válaszok nem egységesek. Az otthoniakat segítő hazautalások mellett a hazaáramló tudás, a transzformált életminőség, kultúra is mindinkább megjelenik a kibocsájtó országokba visszaszivárgó hatások között (*White és szerzőtársai*, 2018).

A visszavándorlás természetéről és magyarázatáról kevés a kutatás, amit leginkább az adathiány, a visszatérők azonosítása, az adatok elérhetősége és minősége, valamint az ehhez kapcsolódó mérési problémák magyaráznak. (*Dumont–Spielvogel*, 2008; *Dustmann–Görlach*, 2016).

Az Unión belüli vándorlást leíró empirikus példák többsége a legnagyobb kibocsájtó ország, Lengyelország, az arányaiban jelentős balti (*Kazmarczyk és szerzőtársai*, 2010; *Hazans–Philips*, 2010; *Hazans*, 2016; *Kaczmarczyk–Tyrowicz*, 2015) és a kiugróan magas romániai elvándorlás tapasztalatairól szól. Más elemzések a fejlődő kelet-európai régió, Albánia, Moldávia nagymértékű elvándorlásának a tanulságait kínálják. A példák hasznosságuk mellett azt a veszélyt is hordozzák, hogy dominálják és befolyásolják a vándorlásról való gondolkodást. Hasonlóan az Egyesült Államok gazdag szakirodalmához, melynek példája, a mexikói elvándorlás kimerítő feldolgozása is olyan migrációs mintákat tett evidenciává, melyek másutt nem bizonyultak érvényesnek – befolyásolva és torzítva ezzel más országok migrációs jelenségeinek magyarázatát.¹

A hazai szakmai és közvéleményt a jelenség láthatóvá válása óta az elvándorlás nagyságrendje, általános elterjedtsége foglalkoztatja. A trendek leírását, a folyamat kiteljesedését korábbi tanulmányok sora különféle adatforrások alapján részletesen vizsgálta (tükörstatisztika alapján pl.: *Hárs* (2015), *Gödri* (2018), tükör LFS-adatok alapján *Hárs* (2018), lakcímnnyilvántartás alapján *Kapitány–Rohr* (2013)). Az elvándorlás intenzitása időszakonként változó, és ez befolyásolja azt, hogyan jelezhetjük előre az elvándorlás mértékét. Amíg mérsékelt volt az elvándorlás Magyarországról, úgy tűnt, ez a természetes, amikor gyorsulni kezdett, a várakozás tartósan gyors növekedést rajzolt előre. (*Hárs*, 2016) A hazai elvándorlás természetéről, modelljéről azonban kevés vizsgálat készül, a nemzetközi összehasonlításra alapuló empirikus tudás elenyésző. A külföldi példák, analógiák a korlátozott tudás mellett félrevezetőek lehetnek.

¹ A tanulmányban a migráció és a vándorlás fogalmát is használjuk, az előbbi a folyamatok, az utóbbi az általánosabb leírások tárgyalásakor.

A továbbiakban a statisztikai összehasonlítás egyszerű eszközével a magyarországi elvándorlás sajátosságait, majd egy empirikus kutatás lehetőségeit kihasználva a külföldre költözés, illetve a külföldi munkavállalás szelekciónak természetét, valamint ez alapján a visszavándorlás lehetőségére megfogalmazható következtetéseket vizsgálunk. Végül arra teszünk kísérletet, hogy az el- és visszavándorlás, illetve a bevándorlás, továbbá a vendégmunkások megjelenésének kapcsolatát értelmezzük.

2. Magyarország – hasonló vagy eltérő?

2.1. Régiós sajátosságok és eltérések

Valóban eltér a fősodortól a magyar elvándorlás, ahogy kezdetben tűnt, vagy belesimul az általános trendbe? Van-e egyáltalán általános trend? A kétezres évek végéig az EU-hoz 2004 után csatlakozott országokból² megindult példátlan mértékű elvándorlás Magyarországot lényegében érintetlenül hagyta, a helyzet azonban 2010 után gyorsan változott. A *Társadalmi Riport* legutóbbi kötetében megjelent tanulmányban úgy fogalmaztunk, hogy a hazai elvándorlás „megkésve indult, de gyorsan növekvő és kiteljesedő a folyamat, az elvándorlást ösztönző és motiváló tényezők tartósnak és erősnek tűnnek, az elvándorlás intenzitása várhatóan fennmarad” (*Hárs*, 2018, 99. o.). 2019 végén ezt árnyaltabban látjuk. Tanulmányunkban az EU LFS online statisztikáját használjuk a hazai elvándorlás egyszerű nemzetközi statisztikai összevetéséhez.³ Az EU-, illetve az EGT-országok valamelyikében élő, aktív korú, 15–64 éves magyar állampolgárokat tekintjük elvándorlóknak, és ezt hasonlítjuk a régió többi országának hasonló csoportjaihoz.⁴ A magyarországi

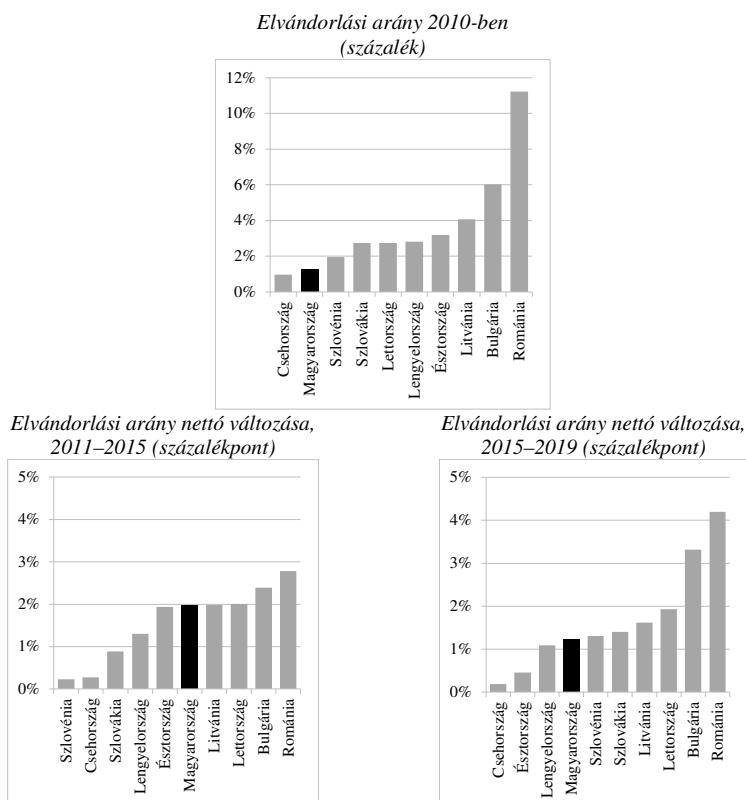
² A továbbiakban a 2004-ben, illetve a 2007-ben csatlakozott 10 új kelet-európai EU-tagországot vizsgáljuk és EU10-országok néven hivatkozunk rájuk.

³ Az EU *Labour Force Survey (LFS)* adatgyűjtése az Unió (és az EGT) országaiban hasonló módszerrel gyűjtött, és így jól összehasonlítható adatforrás, amely tükörstatisztikaként mutatja az elvándorlás mértékét, és összességében kevéssel marad el az országoként eltérő módon gyűjtött adminisztratív adatok alapján számolt elvándorlás nagyságrendjétől. Mindkét forrás a legálisan tartózkodókat látja, az LFS a kérdezőbiztosok által el nem ért, míg az adminisztratív adatok a regisztrálásából kimaradtakat nem látják. A változások, arányok, trendek leírásakor ezekre az adatokra szorítkozhatunk, a teljes valóságot az adatokkal nem láthatjuk. A vándorlásban a tükörstatisztikák által mértnél többen érintettek, az adatfelvételek mindegyike a mérés pillanatában külföldön élöket, azaz a nettó elvándorlást mutatja, a mérések között el- és visszavándorlókat, azaz a vándorlás intenzitását azonban nem.

⁴ Az EU-n belüli vándorlás a szabaddá vált mobilitással minden adatforrás szerint az elvándorlás meghatározó többségét jelenti, és ezért jól leírja az elvándorlás folyamatát.

elvándorlásban az iskolai végzettségek szerinti különbségek, a felsőfokú végzettségűek folyamatosan magas, az alacsony iskolai végzettségűek alacsony elvándorlási aránya bizonyult fontosnak és tartósnak (Hárs, 2018), a továbbiakban erre a sajátosságra koncentrálnak.

1. ábra. A 15–64 éves népesség elvándorlási aránya, illetve annak nettó változása időszakonként az EU10-országokban, 2010 és 2019 között

Forrás: Eurostat online adatbázis adataiból számítva: LFS éves átlag, népességszám január 1-jei adat, magyar állampolgárok.

Az összehasonlításhoz a 2010. évi elvándorlási arányokat, és a 2011–2015 és 2015–2019 közötti időszakok változásait tekintjük. A 2010-es arányok a megelőző időszakok elvándorlás történetét, azaz az abban a pillanatban már külföldön élők összességét mutatják, az időszakok közötti változások pedig

az arány nettó változását. Az el- és visszaáramlás országonként vélhetően eltérő mértékét a leíró statisztika korlátozott eszközeivel nem tudjuk mérni. Ezt szem előtt tartva az EU LFS szerint Magyarországon a 15–64 évesek elvándorlási aránya 2010-ben 1,3 százalék volt, csak Csehországban volt a régióban ennél alacsonyabb. A 2010-es évtized elején felgyorsult az eláramlás, a külföldön élők aránya 2011 és 2015 között néhány év alatt 2 százalékponttal emelkedett, ez a korábbiakhoz képest jelentős, de ebben az időszakban régiós összehasonlításban általános mértékű növekedésnek számított. Az évtized második felére az országok többségében mérséklődött az elvándorlás növekedése, az általános trenddel együtt a magyar elvándorlás üteme is lelassult, 2015 és 2019 között 1,2 százalékpontnyit emelkedett, és ezzel Magyarország ismét a relatíve szerényebb nettó elvándorlást mutató országok közé került vissza. (Lásd 1. ábra.)

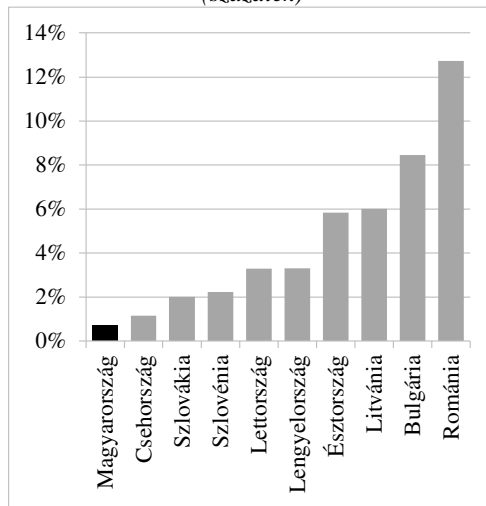
Iskolai végzettség szerint és országonként jelentősek a különbségek az elvándorlási arányokban.⁵ 2010-ben a legfeljebb nyolc általános iskolát végzetek elvándorlási aránya a régióban Magyarországon volt a legalacsonyabb, és a középfokú végzettségűek esetében is csak Csehország maradt el ettől, s bár a felsőfokú végzettségűek esetében ennél magasabb volt az arány, de így is a régió alsó harmadába tartozott, 2011 és 2015 között a régió többi országához képest a középfokú, és még inkább a felsőfokú végzettségűek esetében közel a leggyorsabb mértékben növekedett a nettó elvándorlási arány, csak Románia előzte meg kevéssel hazánkat, s ez érzékelhetővé vált a hétköznapi tapasztalatokban is. A gyorsan növekvő elvándorlási trend azonban 2015 után mérséklődött, de nem szűnt meg, változatlanul érezhető és érzékelhető. 2015 és 2019 között az alacsony iskolai végzettségűek nettó elvándorlása árnyalatnyit növekedett, bár így is a régióban a legalacsonyabbak egyike maradt (miközben néhány másik országban jelentős növekedést látunk). A középfokú és a felsőfokú végzettségűek esetében lelassult az elvándorlási arány nettó növekedése, régiós összevetésben viszonylag alacsony ismét a nettó elvándorlás. (Lásd 2. ábra)

⁵ Az iskolai végzettséghez az ISCED-11 skála alapján a következő három kategóriát képeztük: *legfeljebb alapfokú végzettségű*: ISCED-11 0–2. szint; *középfokú végzettségű*: ISCED-11 3–4. szint; *felsőfokú végzettségű*: ISCED-11 5–7. szint. A továbbiakban a statisztikai összehasonlításokhoz ezt a kategorizálást használjuk.

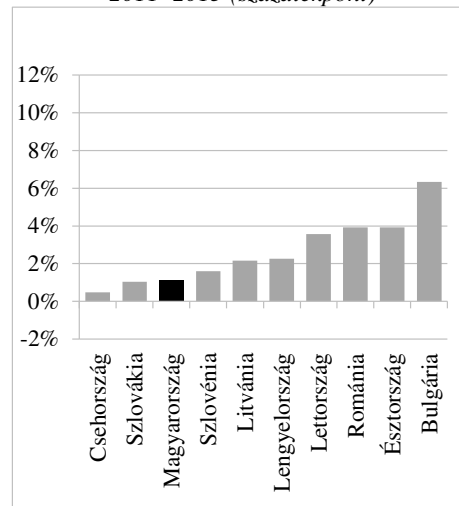
2. ábra. A 15–64 éves népesség elvándorlási arányának nettó változása iskolai végzettség szerint és időszakonként az EU10-országokban, 2010 és 2019 között

a) Legfeljebb alapfokú végzettségűek

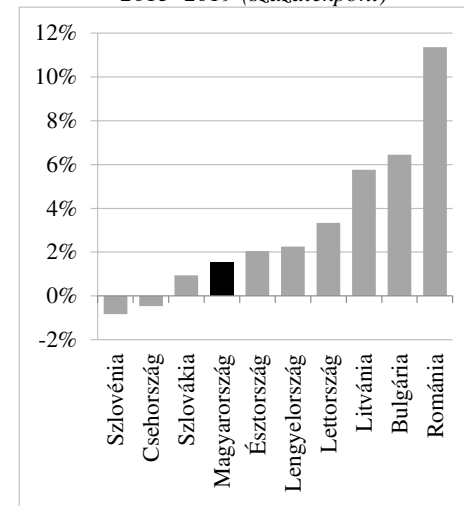
Elvándorlási arány 2010-ben
(százalék)

Elvándorlási arány nettó változása,
2011–2015 (százalékpont)

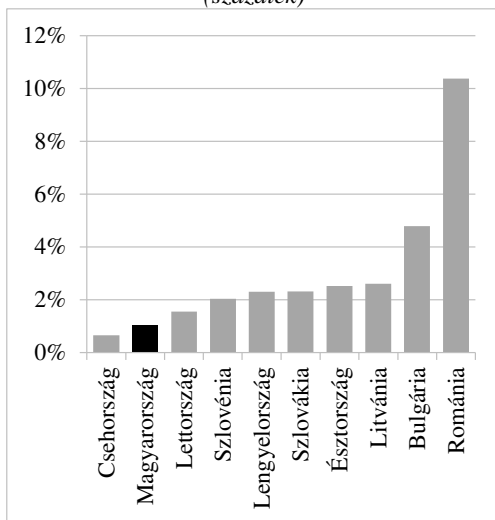

Elvándorlási arány nettó változása,
2015–2019 (százalékpont)

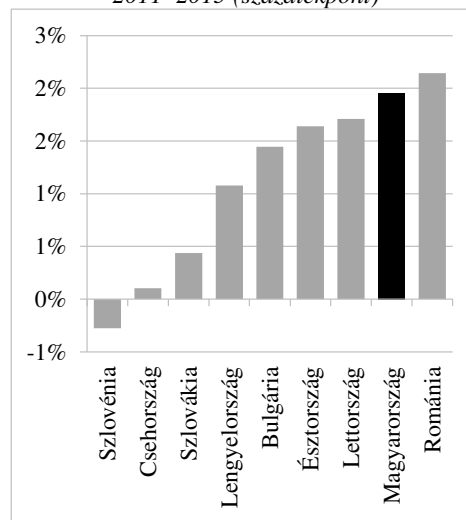

b) Középfokú végzettségűek

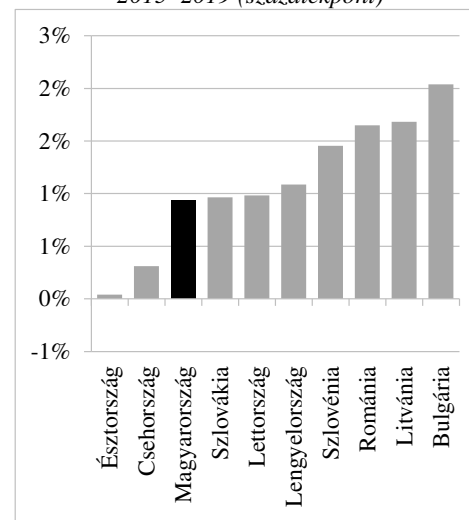
Elvándorlási arány 2010-ben
(százalék)

Elvándorlási arány nettó változása,
2011–2015 (százalékpont)

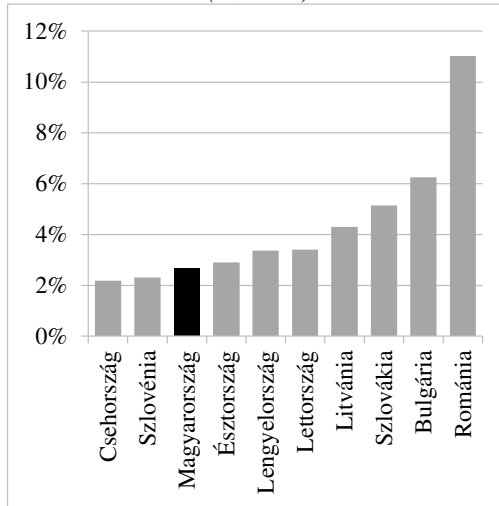

Elvándorlási arány nettó változása,
2015–2019 (százalékpont)

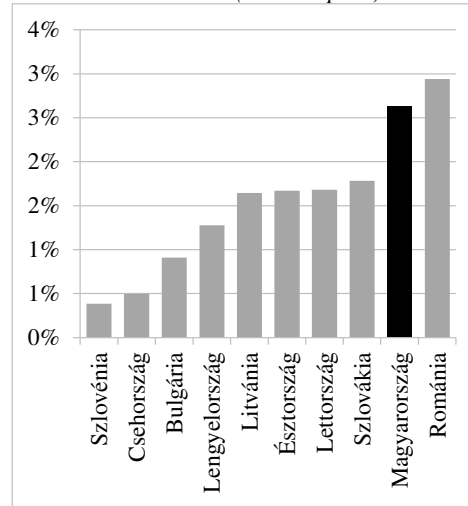

c) Felsőfokú végzettségűek

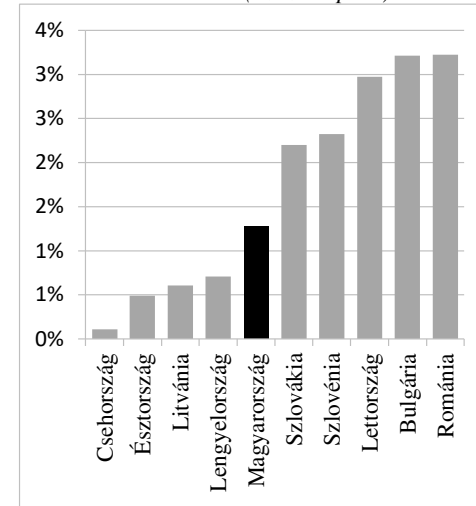
Elvándorlási arány 2010-ben
(százalék)

Elvándorlási arány nettó változása,
2011–2015 (százalékpont)

Elvándorlási arány nettó változása,
2015–2019 (százalékpont)

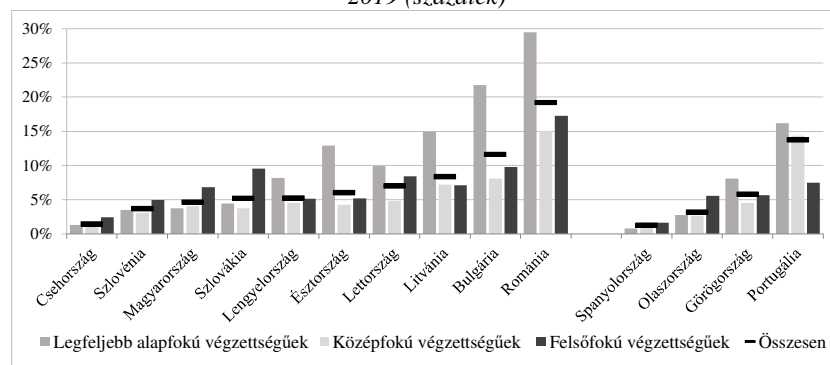

Forrás: Eurostat online adatbázis adataiból számítva (lásd 1. ábra).

Szembeszökő, hogy azokban az országokban, ahol összességében jelentős az elvándorlás, ott az alacsony – és lényegesen kisebb mértékben a középfokú – iskolai végzettségűek teszik ki az elvándorlók nagy többségét. A kvalifikált felsőfokú végzettségűek elvándorlásának az aránya érthetően nagyobb aggodalmat kelt. Az agyelszívás, a képzett polgárok elvesztése miatt a magasan kvalifikáltak elvándorlása nagyobb és nehezebben pótolható veszteségnek tűnik. Azokban az országokban, ahol az elvándorlás viszonylag kisebb arányú, ott a felsőfokú végzettségűek elvándorlásának az aránya relatíve magas és meghaladja az átlagos elvándorlási arányt.

A felsőfokú végzettségűek elvándorlásának a relatív aránya alapján kétféle mintázat és ezek kevert formája rajzolódik ki. A régió országainak a többségében a legképzettebbek nettó elvándorlási aránya nem tért el jelentősen egymástól, 2019-ben 5-6 százalék között volt. Magyarország esetében ezt kevéssel meghaladva közel 7 százalék az arány, de a 10 százalékot csak a kiugró romániai elvándorlás haladja meg, miközben az alacsony iskolai végzettségűek elvándorlásának az aránya nagyon eltérően alakul a vizsgált országokban. Ezt mutatja 2019-re a 3. ábra bal oldala, az ábra jobb oldalán összehasonlítással azoknak a dél-európai országoknak az arányait látjuk, ahonnan korábban vagy még most is jelentősebb az elvándorlás, és itt is az EU10-országokhoz hasonló mintázatot látunk: a magasabb elvándorlási arány jórészt az alacsony és középfokú végzettségűek eláramlásából adódik, másutt viszont a felsőfokú végzettségűek elvándorlása relatíve magas. Az országokat a 2019. évi összes elvándorlási arány nagysága szerint rendeztük sorba, és azt látjuk, hogy az alacsony iskolai végzettségűek és a felsőfokú végzettségűek aránya a két kirajzolódó modellben karakteresen eltér.

3. ábra. Elvándorlási arány iskolai végzettség szerint EU10-országokban, 2019 (százalék)

Forrás: Eurostat online adatbázis adataiból számítva (lásd 1. ábra).

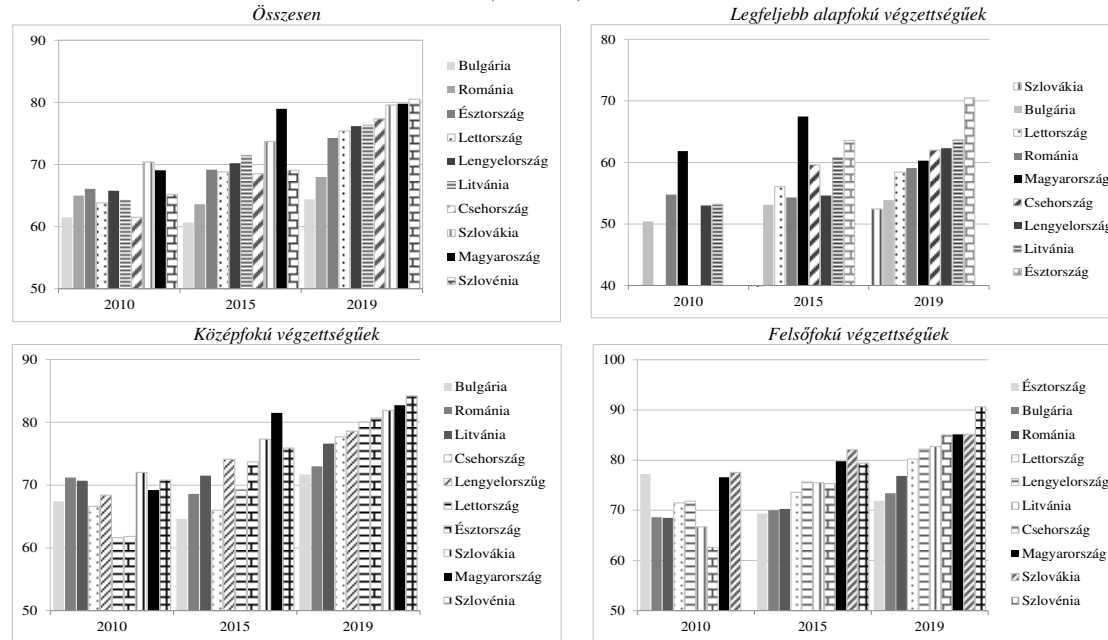
A felsőfokú végzettségűek elvándorlási aránya alacsony teljes elvándorlási arány mellett közel kétszerese az alacsony iskolai végzettségűekének (Csehországban 1,9-szeres, Magyarországon 1,8-szeres, Szlovákiában 2,1-szeres az arány, ettől kevéssel elmaradva Szlovéniában 1,4-szeres), a magasabb teljes elvándorlási arány és a kvalifikálatlanok jelentősebb elvándorlása mellett ez az arány 0,5 körül alakul (Lengyelországban és Romániában 0,6, Litvániában, Bulgáriában 0,5, Észtországban 0,4 és Lettországon kicsit magasabb, 0,9). Hasonló arányokat látunk a dél-európai országokban is (Spanyolországban és Olaszországban alacsony elvándorlási arány mellett 2,1-szeres a felső-, illetve alsófokú iskolai végzettségűek egymáshoz viszonyított elvándorlási aránya, Görögországban és Portugáliában magasabb elvándorlási arány mellett 0,7, illetve 0,5-szeres).

Az elvándorlási mintázat karakterét, az arányokat és az eltéréseket az egyes országok adott időszakban jellemző gazdasági, munkapiaci sajátosságai, történeti hagyományai befolyásolják és módosítják. Összességében azonban mindkét elvándorlási mintázat, a kvalifikálatlanok, illetve a felsőfokú végzettségűek magasabb aránya hatással van a kibocsájtó országok gazdaságára és munkaerőpiacára. A felsőfokú végzettségűek elvándorlási arányának a nettó növekedése pedig az EU10-országok többségében magas, és gyorsan növekszik (ahogy ezt fentebb a 2. c) *ábrán* láthatjuk). Amikor szakirodalmi referenciát, analógiát keresünk, fontos szem előtt tartanunk, milyen migrációs modelltől gondolkodunk, milyen modelltől van szó.

2.2. Elvándorlás és munkavállalás

Amikor elvándorlásról beszélünk, gyakran figyelmen kívül marad, hogy a külföldön élőknek csak egy része dolgozik. A foglalkoztatási arány országok és iskolázottsági szint szerint is eltér. Érthető módon befolyásolja a foglalkoztatottság szintjét, hogy kedvező vagy depressziós gazdasági és munkapiaci periódusban vizsgáljuk azt. A 4. *ábra* iskolai végzettségenként, egyéb tényezők, így a nem, életkor, családi helyzet összetételéből adódó hatástól eltekintve mutatja az EU10-országokban a foglalkoztatási ráta alakulását 2010 (a válság), 2015 (a gazdasági élénkülés kezdete) és 2019 (a gazdasági élénkülés időszakának a kiteljesedése) között.

4. ábra. Az EU10-országok külföldön élők polgárainak foglalkoztatási aránya iskolai végzettség szerint 2010-ben, 2015-ben és 2019-ben, (százalék) Forrás: Eurostat LFS-adatok

Az országokat az utolsó időszak, a 2019. évi foglalkoztatási arány szerint rendeztük sorba. Az Unión belüli vándorlók foglalkoztatási aránya minden iskolázottsági csoportban növekedett a gazdasági élénkülés évtizedében. A magyarok esetében nagyon magas foglalkoztatási arányt látunk, az összesen arány a régió országai között a legmagasabbak egyike volt, és mindegyik iskolázottsági szint esetében hasonló a kép. A magas foglalkoztatási arány arra utal, hogy a magyarországi elvándorlás nagymértékben gazdasági, munkavállalási célú, aki külföldön él, sikeresen talált is munkát. A magas arányú foglalkoztatást magyarázhatja, hogy még „új” az elvándorlás ténye, viszonylag rövid időszakot éltek az érintettek külföldön, így a letelepedés, a családdal együtt költözés, az inaktív családtagok jelenléte kevésbé jellemző.

A magyarországi elvándorlásról és a külföldi munkavállalásról összehasonlító statisztikai adatok alapján kirajzolódó kép 2010 után a közép-kelet-európai régióban is kiemelkedően gyorsul, majd 2015 után mérséklődő, összességében régiós összehasonlításban mérsékelt elvándorlást mutat. Ehhez hozzájárul, hogy alacsony a kvalifikálatlanok és viszonylag alacsony a középfokú végzettségűek elvándorlási aránya, ugyanakkor a felsőfokú végzettségűeké viszonylag magas. A külföldön élő magyarok más országokból érkezőkhöz képest kiemelkedően magas arányban dolgoznak.

3. Empirikus magyarázatok, eredmények az elvándorlásról

A statisztikai összehasonlítás után mikroszintű adatok alapján a hazai elvándorlás jellemzőit és magyarázatait, és a visszatérés lehetőségére levonható következtetéseket keressük. Ehhez egy, a közelmúltban külföldön élő magyarokról készült kutatásunk adatait használjuk.⁶

3.1. Az adatokról

Az elvándorlás mérése nem egyszerű, az eredmények pedig érzékenyek a választott forrásra. A migrációról általában nehéz és költséges az adatgyűjtés, ami a téma érdekessége ellenére a kutatások lehetőségeit is korlátozza (Stark, 1991; Liu és szerzőtársai, 2016). Talán ezt érzékeljük a magyar kutatások szűkösségében is. A mérést nehezíti, hogy a migránsok definíció szerint mozgékonyak, és így nehezen számba vehetőek. Miközben a bevándorló

⁶ A kutatás az NKFI 120711. számú *Migráció – a valóság közelítése innovatív módszerekkel* című kutatási támogatásával készült. A kutatás vezetője Hárs Ágnes.

népességre vonatkozó adatok fokozatosan javultak és vizsgálhatóvá tették a migrációt ösztönző tényezőket a fogadó országokban, az elvándorlásról változatlanul kevés az adat és az empirikus vizsgálat, az adatgyűjtés pedig bizonytalan. Az elvándorlók elérése vagy a kibocsájtó, vagy a célországokban lehetséges. Bár könnyebb a kibocsájtó országokban gyűjteni adatokat, az otthonmaradt családtagokat, kapcsolatokat elérve, de az ilyen adatgyűjtések legnagyobb bizonytalanságát az adja, hogy a minta az adatok torzításának a veszélyével járhat, a teljes háztartások hiánya miatt. Minden hiányosságuk ellenére azonban a kibocsájtó országokban gyűjtött adatokra építő vizsgálatok hasznosak lehetnek, és a torzítás is kisebb, hogyha nagy a migránsok mozgása, a cirkuláris mobilitás. Ilyen adatfelvételeken alapulnak az elvándorlást vizsgáló hazai kutatások (*Blaskó és szerzőtársai*, 2014; *Blaskó*, 2014, *Hárs–Simon*, 2015; *Blaskó–Gödri*, 2014). Ezt a torzítást küszöbölheti ki a külföldön élők vizsgálata az elvándorlás helyén, a befogadó országokban azonban az adatgyűjtés számára nehézséget jelent, hogy nem ismerjük az ott élők összetételét, és nehéz reprezentatív mintát gyűjteni, hiszen az elvándorlók jelenléte viszonylag szerény, arányuk alig mérhetően alacsony. Egyéb módszerrel az adatgyűjtés különösen pénz és időigényes (*Willekens és szerzőtársai*, 2016; *González-Ferrer–Beauchemin*, 2011).

A továbbiakban olyan adatforrást használunk a magyarországi elvándorlás vizsgálatára, amelynek újszerűsége abban van, hogy a külföldön élő magyarok körében online adatgyűjtésen alapuló, és reprezentatívnak tekinthető mintával szolgál. A minta reprezentatív jellegét az adatfelvétel módja tette lehetővé, a folyamat dinamikáját, az áramlások vizsgálatát a kérdéses technikájával közelítettük.⁷ Az adatfelvételre 2018–2019-ben került sor, Magyarországon született és a felkeresést megelőzően legalább három hónapja külföldön élő, illetve dolgozó 18 évesnél idősebb személyek körében. Az adatbázisba 1387 külföldön élő személy került, amelyet kontrollmintaként 853 18–60 éves, Magyarországon élő személy adatai egészítenek ki.⁸ A minta szerke-

⁷ A külföldön élő magyarok körében kétféle módszerrel végeztünk online adatfelvételt: módosított válaszadó-vezérelt mintavétel segítségével, valamint a kényelmi minta már ismert adatbázis-hoz illesztésével. Mindkét eljárással a minta reprezentativitását igyekeztünk elérni. (A mintavétel és módszertan részletes leírását lásd *Hárs–Simon*, 2020). A két adatbázist végül egyesítettük, és utólagos rétegzéssel létrehozott súly segítségével tükröstatistikai eloszlásokhoz illesztettük. Ehhez az előzőekben használt EU LFS online tükröstatistikát használtuk, nem és iskolai végzettség szerint, az adatfelvételnek megfelelően Magyarországon születettek. A kutatásban és a mintavételi eljárás kialakításában *Dr. Simon Dávid*, az ELTE Empirikus Tanulmányok Intézetének adjunktusa vett részt.

⁸ A Magyarországon élők lekérdezését a *Medián Kft.* végezte személyes megkereséssel, saját, többlépcsős rétegzett, véletlen mintavételen alapuló reprezentatív mintáján. A jelen publikációban a hazai mintát a leíróadatok összehasonlításához használjuk, a modellszámításokban nem.

zete demográfiai, jellemzői, az elvándorlás iránya harmonizálnak a hazai migrációs irodalomban leírtakkal (*Blaskó és szerzőtársai*, 2014; *Hárs–Simon*, 2015; *Blaskó–Gödri*, 2014).

3.2. Miért költöztek külföldre, akik ott élnek?

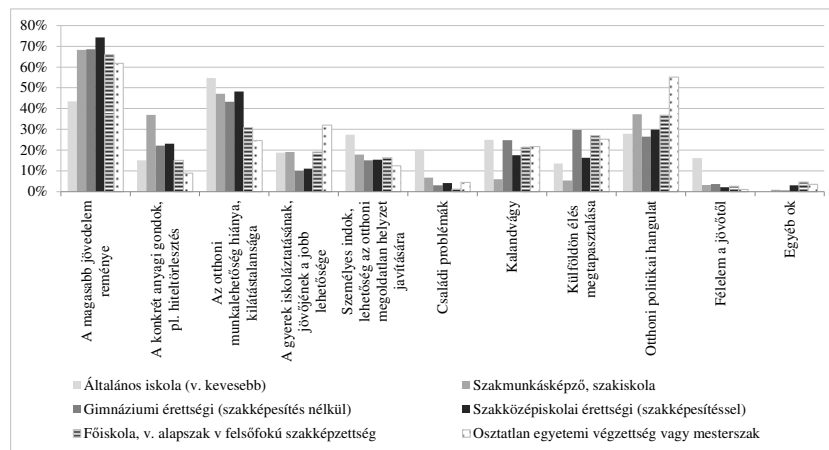
A kutatás során a külföldön élőktől megkérdeztük a gyakran felmerülő kérdést: miért költöztek külföldre? A többszörös válaszlehetőséget megengedve a válaszok gyakorisága alapján – nem meglepő módon – az látszik, hogy a gazdasági, munkapiaci hatások voltak a legfontosabbak: a külföldön élők leginkább, 65 százalékban a magasabb jövedelem reménye hajtotta külföldre, 40 százalék számára az elkeseredettség, az otthoni munkalehetőségek hiánya, illetve kilátástalansága, és további mintegy 20 százalék számára a konkrét anyagi gondok, például a hiteltörlesztés játszott szerepet. 37 százalék érezte viszont az otthoni politikai hangulatot is fontosnak, és egyötödük a gyerek iskoláztatásának, jövőjének a jobb lehetőségét is. Közel 20-20 százalék döntését a külföldön élés megtapasztalása, vagy pusztán kalandvágy is motiválta, emellett kisebb arányban családi ok és a jövőtől való félelem is szerepet játszhatott a döntésben.

Izgalmasabb kérdés a korábban követett gondolatmenetnek megfelelően az elvándorlás motivációit iskolai végzettség szerint vizsgálni. Nagyon eltérőnek bizonyultak a válaszok, és láthatóvá tették, hogy korántsem homogén a külföldön élők csoportja, a kvalifikáltak és a kevésbé kvalifikáltak elvándorlásának a motivációja. Az elvándorlást ösztönző tényezők említésének a gyakoriságát iskolai végzettségek szerint mutatja az 5. ábra, a szignifikánsnak bizonyuló motivációkat emeljük ki az alábbiakban.⁹ A *magasabb jövedelem reménye* szinte minden iskolázottsági csoport számára kiemelkedően fontos volt, az alacsony iskolai végzettségűek számára azonban szignifikánsan lényegesen kevésbé, mint az iskolázottabbak számára. A szakközépiskolai végzettségűek ezt különösen fontos motívumnak tartották, azonban csak az osztatlan egyetemi vagy mesterszakot végzettekhez képest mérhető szignifikáns eltérés. Az *otthoni munkalehetőség hiánya*, kilátástalansága a jövedelmektől elmaradva is erős motiváló tényező volt, *különösen* az alacsony iskolai végzettségűek számára, akik ezt fontosabbnak tartották az elérhető

⁹ Az elemzéshez az iskolai végzettségek következő hat kategóriáját különböztetjük meg: (1) legfeljebb általános iskola; (2) szakmunkásképző; (3) szakiskola; (4) gimnáziumi érettségi (szakképesítés nélkül); (4) szakközépiskolai érettségi (szakképesítéssel); (5) főiskola, egyetemi alapszak vagy felsőfokú szakképzettség; (6) osztatlan egyetemi végzettség vagy mesterszak.

jövedelem nagyságánál is, de a középfokú végzettségűeket is a felsőfokú végzettségűeknél szignifikánsan jobban motiválta az elvándorlásra, a gimnáziumi végzettségűek esetében csak az osztatlan egyetemi vagy mesterszakot végzettekhez képest látszik szignifikáns eltérés. A *konkrét anyagi gondok, például a hiteltörlesztés* terhe viszont a szakmunkás végzettségűek számára volt minden más iskolázottsági csoportnál szignifikánsan jelentősebb ösztönző tényező, míg a legkevésbé az osztatlan egyetemi vagy mesterszakot végzettek döntésében volt jelentősége, hozzájuk képest a középiskolai – gimnáziumi vagy szakközépiskolai – végzettségűek számára is szignifikánsan fontosabb motiváló tényezőnek bizonyult.

5. ábra. A külföldre költözést motiváló tényezők aránya* iskolai végzettség szerint Magyarországon, 2019 (százalék)

Megjegyzés: *említések százalékos aránya, többszörös válaszlehetőségekkel. Páronkénti szignifikanciát vizsgáltunk, 5 százalékos szinten nem szignifikánsak a fentiekben nem említett egymáshoz viszonyított motivációk.

Forrás: NKFI Migrációkutatói adatbázis.

A nem-anyagi szempontok, így az *otthoni politikai hangulat* az osztatlan egyetemi vagy mesterszakos végzettséggel rendelkezők esetében bizonyult minden más iskolai végzettségű csoporthoz képest szignifikánsan erősebb elvándorlást *motiváló tényezőnek*, bár a többi csoport esetében is viszonylag magas e szempont jelentősége. A *gyerek iskoláztatásának, kedvezőbb jövőjének a lehetősége* is az osztatlan egyetemi vagy mesterszakos végzettségűek számára jelentett minden más iskolai végzettséghez képest szignifikánsan

fontosabb motivációt (az általános iskolát végzettek esetében nem volt mérhető szignifikáns eltérés).

A *személyes indok, lehetőség az otthoni megoldatlan helyzet javítására* minden iskolázottsági csoport esetében felmerült, és az alacsony iskolai végzettségűek számára volt ennek a szempontnak az osztatlan egyetemi vagy mesterszakot végzettekhez képest szignifikánsan nagyobb szerepe a döntésben. Továbbá a *családi problémák*, valamint a *félelem a jövőtől* határozottan az alacsony iskolai végzettségűek számára jelentett minden iskolázottabb csoporthoz képest szignifikánsan nagyobb ösztönzést az elvándorlásra.

A szakmunkás végzettségűektől áll a legtávolabb, hogy kalandvágyból költözzenek külföldre: minden más iskolai végzettségű csoporthoz képest szignifikánsan lényegesen kisebb esetükben ez a motiváló tényező. A külföldön élés megtapasztalása is a szakmunkás végzettségűek számára volt a legkevésbé vonzó szempont, a közép- és felsőfokú végzettségűeket náluk szignifikánsan jobban motiválta, a gimnáziumi végzettségűeket az általános iskolai, szakmunkás és szakközépiskolai végzettségűeknél is szignifikánsan jobban motiválta a lehetőség. Ezek a szempontok azonban nem voltak meghatározó tényezők.

Összességében jól érzékelhető különbségek rajzolódtak ki iskolai végzettség szerint az elvándorlást motiváló tényezőkkel kapcsolatban adott válaszok alapján: magasabb jövedelem reménye mellett az alacsony iskolai végzettségűek otthoni kilátástalan helyzetük előli menekülése, a szakmunkások erős és kizárólagos kényszere a munkavállalásra, a diplomások számára az otthoni kedvezőtlen környezeti feltételek jobbítása (politika, iskola). A főiskolai végzettségűek helyzete sok szempontból eltér az egyetemi végzettségűekétől és inkább hasonlít a középfokú végzettségűekére.

3.3. Külföldön élés, külföldi munkavállalás

A leíró válaszokon túl a kutatás adatforrása alapján azt is vizsgálhattuk, mi magyarázza a külföldre költözés, illetve a külföldi munkavállalás valószínűségét. *Hárs és Simon* (2010) korábban logisztikus regressziós modellekkel a független hatásokat vizsgálta, itt most e modellek gondolatmenetünk számára fontos eredményeit foglaljuk össze röviden.¹⁰ A külföldön élők szelekcióját vizsgáló modellek a szakirodalomban elterjedt emberi tőke elmélet (*Becker*, 1975) feltételezést követték, miszerint a képzetebb, rátermett fiatalok vándor-

¹⁰ A modellek részletes leírása, eredményei a következő linken érhetőek el: <http://kopintalapitvany.hu/hars-simon-migracio>.

rolnak el, az elvándoroltak szelekcióját egyéni és demográfiai, családi és képzettségi változók magyarázhatják. A külföldi munkavégzést magyarázó modellek feltételezése hasonló volt: a fiatalabb, versenyképesebb, nagyobb munkaerő-piaci nyereséget remélőket ösztönzi a remélt haszon a külföldi munkára. A vizsgált magyarázó változók nagyrészt megegyeztek a szelekciós modellben használtakkal, és gazdasági, jövedelemszerzéshez kötődő változókkal bővültek. A modellek eredményeit, a szignifikáns marginális hatásokat itt röviden összegezzük.

A modellek mindenekelőtt igazolták, hogy az *életkor* emelkedésével a külföldön élés és a külföldi munkavállalás valószínűsége is szignifikánsan csökken, de a fiatalabb életkor (30–35 éves korig) a munkavállalás valószínűségét lényegesen jobban magyarázza, mint a külföldön élést. A *nem* hatása viszont egyik esetben sem volt jelentős, vagy egyáltalán nem magyarázta a külföldön élés, és a külföldi munka valószínűségét.

Az egyetemi diploma minden vizsgált modell esetében jól magyarázta a külföldön élők szelekcióját, esetenként a *nem* és az iskolai végzettség együttes hatása is szignifikánsan befolyásolta az elköltözést. A külföldi munka valószínűségét azonban nem befolyásolta szignifikánsan az iskolai végzettség. Az *idegen nyelv* magas szintű ismerete viszont minden vizsgált modell esetében jól magyarázta a külföldön élők szelekcióját és a külföldi munkavállalást is.

A kutatás során azonosított, *külföldön is érvényesíthető szakképzettség* kismértékben növelte a külföldre költözés valószínűségét, de csak az osztatlan egyetemi vagy mesterszakot végzettek esetében volt kiugróan jelentős a magyarázó ereje. A külföldi munkavállalásra a *külföldön is érvényesíthető szakképzettségnek* a megfelelő iskolai végzettséggel együtt volt jelentős hatása, függetlenül az iskolai végzettség szintjétől.

A *családi kötöttségek* inkább visszatartó erővel bírnak, a függetlenebb, gyermektelen kapcsolatban, de nem házasságban élők nagyobb valószínűséggel élnek külföldön. A családi kötelek hatásai a munkavállalás esetében is hasonlóak, de nem bizonyult önmagában szignifikáns magyarázó tényezőnek a családban nevelt gyermek, nincs visszatartó hatása. Emellett a munkavállalást magyarázó tényezőként a *családi jövedelemben* játszott szerep változó is bekerült a modellbe, de a hatása nem volt túl nagy, és az utolsó hazai lakóhelyhez kapcsolódó *regionális* változó hatása sem bizonyult erősnek. A külföldi munkavállalás valószínűsége a remélt jövedelem nagysággal szignifikánsan nő, a változó magyarázó ereje magas, de két-háromszoros jövedelemvárákozás után már nem szignifikáns a hatás.

A logisztikus regressziós modellek alapján azt látjuk, hogy minden más tényező változatlansága mellett a külföldre költözésre a legnagyobb hatása az életkornak, a felsőfokú végzettségnek, főleg az osztatlan egyetemi képzésnek

vagy mesterfoknak, a magas szintű idegen nyelvtudásnak van, valamint a családi kötöttségek és a gyermek hiánya is valószínűsíti az elköltözést. A külföldi munkavállalás valószínűségére pedig, minden más tényezőt változtatnának tekintve, a fiatal életkornak, a magas szintű idegen nyelvtudásnak, a családi kötöttségek hiányának, s emellett különösen a remélt jövedelemnyereségnek van nagy hatása.

3.4. Az elvándorló munkavállalás folyamata

A forrásként szolgáló adatbázis azokat tartalmazza, akik külföldön élnek vagy dolgoznak, a be- és kiáramlást azonban nem látjuk, noha a döntés nem egyszeri elhatározást jelent. Az adatokból következtetni tudunk a külföldi munkavállalás folyamatára. A jelenleg külföldön dolgozók¹¹ első külföldi munkatapasztalatuk után hazatérhetnek, majd ismét vállalhatnak külföldön munkát. Mozgékony és változó csoportról van szó: akik az adatfelvétel pillanatában külföldön dolgoztak, azokat egy későbbi pillanatban már nem szükségképpen találunk külföldön. Összhangban az EU LFS-adatok alapján látott magas foglalkoztatási aránnyal, a mintába került egyének közel 70 százaléka dolgozott a lekérdezés pillanatában külföldön, és összesen a minta több mint 80 százaléka a megkérdezéskor vagy korábban valamikor már dolgozott külföldön. A válaszadók egyötöde 2006-ban vagy korábban szerezte meg első külföldi munkatapasztalatát, 15 százalékuk 2007 és 2010 között, 36 százalék 2011 és 2014 között és közel 30 százalék 2014 után. A külföldi munkavállalás időbeli eloszlásának a mintázata lényegében egybeesik a statisztikában látottakkal és a hazai elvándorlás korábban leírt trendjével. (Hárs, 2018)

A külföldi munkavállalás nem volt folyamatos, erre utal, hogy a válaszadók jellemzően négyévnyi munkatapasztalatot szereztek a külföldön ledolgozott idő mediánja alapján becsülve.¹² Hasonlóan számítva a szakmunkás végzettségűek munkatapasztalata a leghosszabb, 7,3 év, a legfeljebb általános iskolai és a szakközépiskolai végzettségűeké rövidebb (4,9, illetve 5 év), és még ettől is elmarad a gimnáziumi, főiskolai és az egyetemi végzettségűek felhalmozott munkatapasztalata (3,4, 3,0 és 3,5 év). Ez arra utal, hogy a szakmunkások és az alacsony iskolai végzettségűek számára a legfontosabb

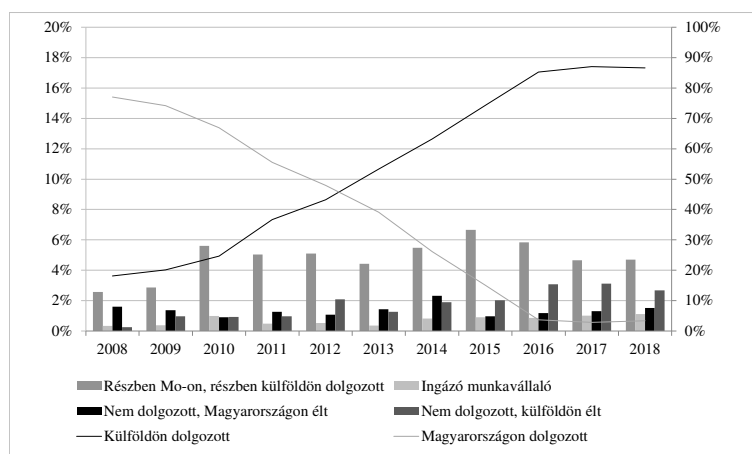
¹¹ A mintánkban megkérdezettek a felkereséskor a szűrőkérdésnek megfelelően legalább három hónapja dolgoztak külföldön.

¹² A medián érték az átlagnál jobban és pontosabban mutatja a külföldön szerzett munkatapasztalat hosszát. Az átlaggal számolva ennél hosszabb lenne a külföldön ledolgozott idő, átlagosan hét év, amelyet a mintánkba került néhány régebben külföldön élő hosszabb külföldi munkatapasztalata magyaráz.

külföldön a munkavállalás, míg a többi iskolázottsági csoport esetében az elköltözés és a munkavállalás folyamata szétválik, és többféle motiváció határozhatja meg.

Az elvándorlás lépéseit a kutatás adatbázisa retrospektív kérdéssel követte nyomon, egy-egy év keresztmetszetét látjuk a válaszokból. A mintába került külföldön dolgozók egy része miután egyszer már dolgozott külföldön, megszakította a külföldi munkavállalást. Elég magas és viszonylag állandó azok aránya, akik ma külföldön dolgoznak, és az elmúlt 10 évben is voltak ilyen időszakuk, de korábban vagy időközben Magyarországon, vagy megosztva külföldön és Magyarországon is dolgoztak, ingáztak, vagy egy ideig nem dolgoztak Magyarországon vagy külföldön, míg végül külföldi munkavállalásra váltottak át. Ezt a folyamatot illusztrálja a 6. ábra.

6. ábra. A munkavállalási célú elvándorlás folyamata Magyarországon 2008–2018. A jelenleg külföldön dolgozók foglalkoztatási állapotának megoszlása az egymást követő években (százalék)

Megjegyzés: bal tengely: részben Magyarországon, részben külföldön ingázott vagy nem dolgozott; jobb tengely: Magyarországon vagy külföldön dolgozott.

Forrás: NKFI Migrációkutató adatbázis.

Az ábrán a jelenleg külföldön dolgozók megoszlását évente látjuk, a jobb oldali tengelyen a már külföldön dolgozók folyamatosan növekvő és a még Magyarországon dolgozók folyamatosan csökkenő arányát látjuk, a bal oldali tengely mutatja, hogy voltak, akik időközben részben Magyarországon, részben külföldön is dolgoztak, ingáztak vagy nem dolgoztak és még Magyaror-

szágon, vagy már külföldön éltek, mielőtt végül a vizsgálat időpontjában a külföldi munkavállalás mellett döntöttek.

Az elvándorlást és a külföldi munkapiacra történő tartós beilleszkedést megelőző időszakban könnyebb a visszatérés a kibocsátó országba, a tartósabb külföldi tartózkodás után már nehezebb. Aki elment, és a fokozatos elvándorlási folyamat után beilleszkedett, nehezebben tér vissza hazájába.

4. Hazatérés vagy maradás – kísérlet a visszavándorlás értelmezésére

A hazatérők szelekciójának a dilemmája a szakirodalom ismert és nehezen vizsgálható problémája. Visszatértek-e, akik elvándoroltak, és kik térnek vissza. A visszatérők lehetnek azok, akik egy eredetileg kitűzött célt akartak elérni, egy bizonyos összeget összegyűjteni, felhalmozni vagy egyenesbe jönni, és azt teljesítve hazatérnek. Lehetnek azonban olyanok is, akik rosszul mérték fel a lehetőségeket és nem volt sikeres a külföldi tapasztalatuk, ezért térnek haza. (*Borjas–Braatsberg*, 1996)

A visszavándorlás magyarázatai nehezen megfoghatók és heterogének. (*Constant–Massey*, 2003) A magyarországi visszavándorlásról nem készült még kutatás, az elvándorlás rövid időszaka miatt erre talán még nem is kaphatunk választ. Az elvándorlás motívumai határozottak, a magas foglalkoztatási arány azt valószínűsíti, hogy aki sikeres volt, nagyobb valószínűséggel marad külföldön, s aki még nem állapodott meg, az előző fejezetben bemutatott *6. ábra* által leírt mobil időszakban tart, az könnyebben tér vissza, s lehetséges, hogy ismétlődő elvándorlási időszakok következnek az életében. Szisztematikus vizsgálat hiányában az online kutatás adatbázisában szereplő néhány kérdés segítségével következtetéseket vonhatunk le a visszavándorlás kilátásaira is.

4.1. A hazai és a külföldi lehetőségek összevetése

A külföldön maradás és a hazatérés kilátásainak vizsgálatához megkérdeztük, hogy a külföldön és a Magyarországon élők hogyan ítélik meg a külföldi és a hazai munka- és életkilátásaik lehetséges változását.¹³ A válaszok jól közelítik annak megválaszolását, hogyan ítélik meg a hazatérés vagy maradás di-

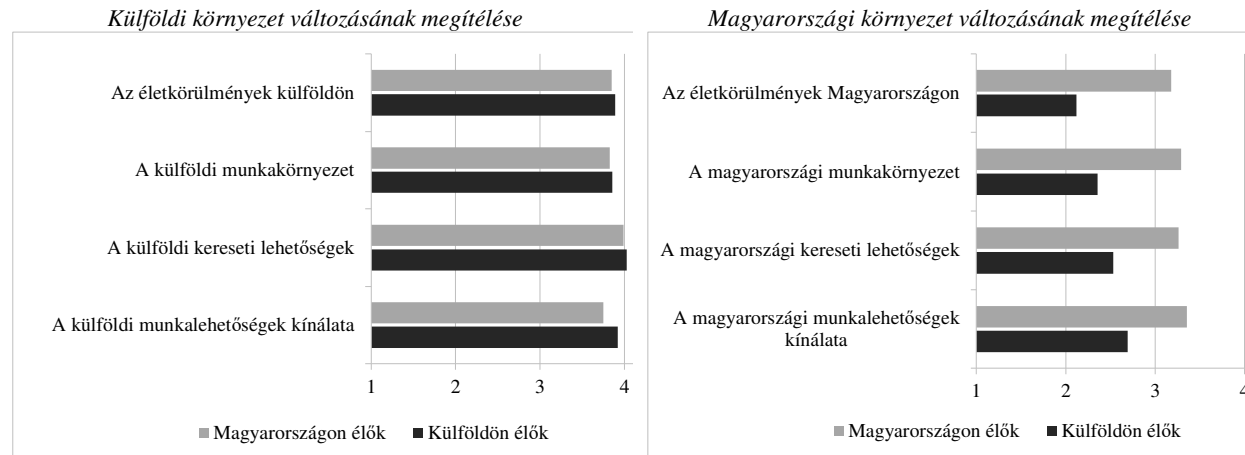
¹³ A válaszadók egy ötfokú skálán (ahol, 1 – „jelentősen romlanak” és 5 – „jelentősen javulnak” választ jelentette) értékelték helyzetüket. Aki nem élt külföldön, a válaszait egy előzetesen kiválasztott célországba elképzelt elvándorlás alapján adta.

lemmáját. A külföldi lehetőségek lehetséges változását a külföldön élők és az otthon maradtak is hasonlóan kedvezően, átlagosan javulónak látják, a munkakínálat alakulását a külföldön élők szignifikánsan inkább javulónak érzik, az életkörülmények, a munkakörnyezet és a kereseti lehetőségek kedvező változása szempontjából viszont nincs szignifikáns különbség. Ezt a 7. *ábra* bal oldali része mutatja.

A magyarországi helyzet megítélésében azonban jelentős az eltérés, a Magyarországon élők átlagosan úgy látják, nem sokat változnak, kicsit javulnak a kilátásaik, összhangban az adatfelvétel időszakában gyorsan növekvő bérekkel és a bővülő munkalehetőségekkel. A külföldön élők szemében azonban lesújtó a helyzet, a magyarországi kilátásaikat romlónak látják és szignifikánsan lényegesen kedvezőtlenebbnek ítélik meg, mint az otthon élők. Különösen kedvezőtlennek látják az életkörülmények alakulását, de romlónak a munkakörnyezetet, a kereseti lehetőségeket és a munkakínálatot is, az utóbbit a legkevésbé. Ezt a 7. *ábra* jobb oldali része mutatja.

A hazatérés vagy maradás dilemmájára a fentiek alapján adott válasz egyértelműnek tűnik, a külföldön élők javulónak értékelik külföldi kilátásaikat, az otthoni jövőt pedig nagyon kedvezőtlennek látják. Lényegesen nem változtatja a képet, hogyha a visszatérés lehetőségeit iskolai végzettségek szerint tekintjük. A 8. *ábra* ezt mutatja. Az iskolai végzettségek szerinti vizsgálat azt a feltételezést közelíti, hogy külföldön az iskolázottak, rátermettebbek sikeresebbek lehetnek.

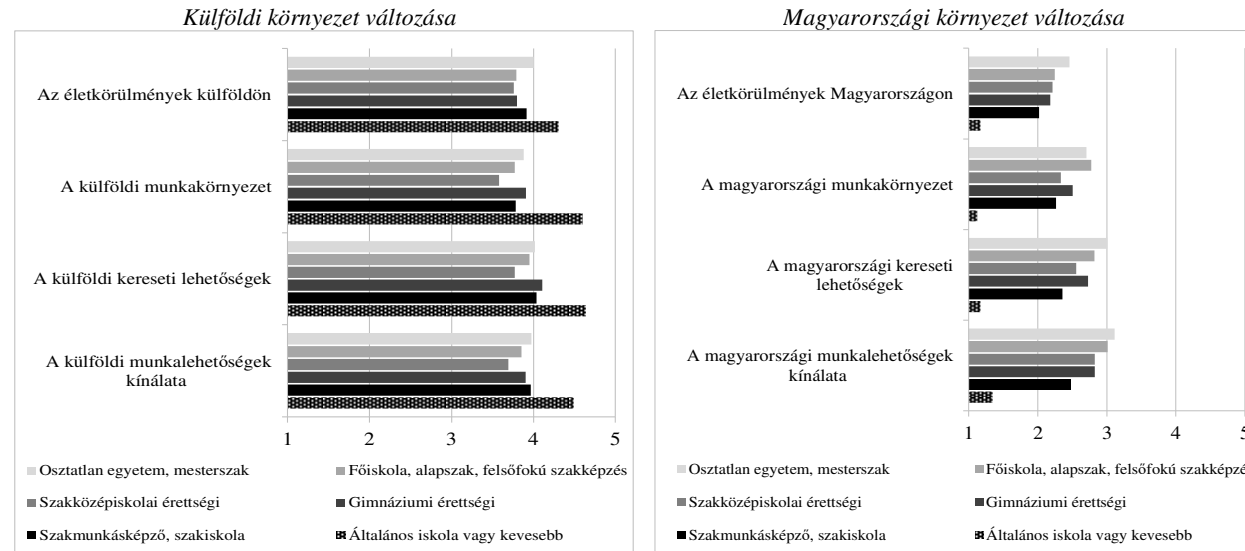
7. ábra. A külföldön és a Magyarországon élők megítélése az itthoni és külföldi munka- és életkilátásaik lehetséges változásáról, 2019 (skálaátlagok)

Megjegyzés: Ötfokú skálán mért skálaátlagok, ahol 1 – „jelentősen romlik”, 5 – „jelentősen javul” választ jelentette. Páronkénti szignifikanciát vizsgáltunk: 5 százalékos szinten nem szignifikánsak: az életkörülmények, munkakörnyezet és kereseti lehetőségek külföldön egymáshoz viszonyított értékelések (a bal oldali ábrán).

Forrás: NKFI Migrációkutató adatbázis.

8. ábra. A külföldön élők megítélése az itthoni és külföldi munka- és életkörülmények lehetséges változásáról iskolai végzettségek szerint, 2019 (skálaátlagok)

Megjegyzés: Ötfokú skálán mért skálaátlagok, ahol 1 – „jelentősen romlik”, 5 – „jelentősen javul” választ jelentette. Páronkénti szignifikanciát vizsgáltunk: az 5 százalékos szinten nem szignifikánsak a fentiekben nem említett egymáshoz viszonyított értékelések.

Forrás: NKFI Migrációkutató adatbázis.

A külföldi helyzet alakulását a külföldön élő minden csoport javulónak látja, ezt a 8. *ábra* bal oldali része mutatja. Az alacsony iskolai végzettségűek nagyon felértékelik, minden más iskolai végzettségűhöz képest lényegesen és szignifikánsan jobbnak látják külföldi kilátásaikat, egyedül a külföldi életkörülmények esetében bizonytalanabb a helyzet, amelyet kevésbé látnak javulónak, az eltérés a szakmunkás és az egyetemi végzettséghez viszonyítva nem bizonyul szignifikánsnak. Emellett a szakközépiskolai végzettségűek látják szignifikánsan kicsit kedvezőtlenebbnek a keresetekre és a külföldi munkakörnyezetre vonatkozó kilátásaik alakulását a gimnáziumi és az egyetemi végzettségűekhez képest, utóbbiakhoz képest a külföldi munkakínálat változását is.

A magyarországi helyzet személyes kilátásának a megítélése a külföldön élők szemében iskolai végzettségtől függetlenül nagyon kedvezőtlen, a helyzet romlását érzékelik, bár iskolai végzettségek szerint szignifikáns különbségek mutatkoznak. Ezt a 8. *ábra* jobb oldali része mutatja. Az alacsony iskolai végzettségűek, mint láttuk, nagyon túlértékelték külföldi kilátásaik alakulását, amit magyarázhat az, hogy hazai kilátásaikat – az életkörülményeik, munkakörnyezetük, kereseti lehetőségeik és a munkakínálat változását is – minden magasabb iskolázottsági csoporttól szignifikánsan eltérően, nagyon erősen romlónak látják. A szakmunkások a főiskolai és az egyetemi végzettségűeknél szignifikánsan kedvezőtlenebbnek látják a munkakínálat, a kereseti lehetőségek, és a munkakörnyezet változását, az egyetemi végzettségűekhez képest pedig az életkörülmények romlását is. A szakközépiskolai végzettségűek a főiskolai és egyetemi végzettségűekhez képest a munkakörnyezet, az egyetemi végzettségűekhez képest a kereseti lehetőségek változását látják szignifikánsan inkább romlónak Magyarországon.

Az eredmények alapján az összkép kedvezőtlen, és azt mutatja, hogy aki külföldön él, bár iskolázottságától függően nagyon eltérő lehet a helyzete, munkája, tevékenysége külföldön, mégis összességében kedvezőnek értékeli a külföldi és nagyon kedvezőtlennek a hazai kilátásait. Ha a válaszok alapján feltételezzük is, hogy ez az értékelés aktuális helyzetük igazolását is magában rejti, ami pszichológiailag érthető, a különbségek és a változások iránya mégis arra enged következtetni, hogy a külföldön élőket a jelenlegi helyzetük – iskolai végzettségtől függetlenül – önmagában nem ösztönözheti hazatérésre.

4.2. *Jönne, maradna, továbbmenne*

A kutatás rákérdezett arra is, hogyan látják a külföldön élők, mennyire befolyásolja a külföldi munkavállalási lehetőségeket a politikai helyzet, hangulat néhány aktuális változása. A Brexit a külföldön élők 53 százaléka számára volt fontos, iskolai végzettségenként nem volt szignifikánsan kimutatható eltérés, a menekültválság 36 százalék szerint befolyásolja a külföldi munkavállalást, a szakközépiskolai végzettségűek számára tűnt ez leginkább aggasztónak, a felsőfokú végzettségűeknek szignifikánsan jóval kevésbé. Az EU-ban a kelet-európaiakkal szembeni gyanakvás 30 százalék számára tűnt úgy, hogy befolyásolja a külföldi munkavállalást, a szakmunkások számára különösen, szignifikánsan jóval inkább, mint a gimnáziumi és az egyetemi végzettségűek körében, vélhetően ők dolgoznak olyan munkahelyeken, ahol ezzel szembesülnek. Végül 29 százalék szerint egyéb hatások is befolyásolják a külföldi munkavállalást, ebben az iskolai végzettség szerint nincs szignifikáns eltérés.

A munka- és életkilátások, valamint a politikai helyzet és hangulat változását is figyelembe véve a túlnyomó többség, 78 százalék gondolja úgy, hogy marad abban az országban, ahol van. A gimnáziumot végzettek maradnának a legnagyobb arányban és szignifikánsan inkább, mint az általános iskolai végzettségűek, akik a legkevésbé. 12 százalék menne más országba tovább, leginkább a két szélső pólus képviselői, az általános iskolai és az egyetemi végzettségűek, szignifikáns az eltérés a szakközépiskolai végzettségűektől, akik a legkevésbé mennének tovább, az egyetemi végzettségűek esetében a szintén alacsony arányban továbbmenni szándékozó felsőfokú végzettségűektől is szignifikáns az eltérés. Összességében alig 10 százalék az aránya azoknak, akik hazatérnének, iskolai végzettség szerint e tekintetben nem látszik szignifikáns eltérés.

Azok a külföldön élők, akik nem nagyon tervezik a hazaköltözést, kapcsolatban vannak az otthoniakkal, és egy részük küld haza pénzt is, 19 százalékuk rendszeresen, 36 százalék alkalmanként. A hazaiak rendszeres anyagi támogatása a szakmunkások számára szignifikánsan a legfontosabb cél, egyharmaduk rendszeresen, és összességében több mint 80 százalékuk küld haza rendszeresen vagy alkalmanként pénzt. A középfokú végzettségűek kétharmada inkább csak alkalmanként, de támogatja az otthoniakat, a felsőfokú végzettségűek ennél kisebb arányban. A legfeljebb nyolc általános osztállyal rendelkezők tudják/akarják a legkevésbé támogatni az otthoni családtagokat.

Úgy tűnik, kevesen térnének haza azok közül, akik jelenleg külföldön élnek és dolgoznak, amit az előzőekben látott tényezők is magyaráznak, de mindenképp a válaszadók itthoni és külföldi gazdasági, környezeti változásokra vonatkozó megítélése. A külföldre költözést motiváló tényezők alapján

intuitív következtetéseket fogalmazhatunk meg: az elvándorlást gazdasági, munkapiaci és kis részben az életminőséggel összefüggő (politikai, iskolázási) tényezők motiválják, kevesen vannak, akik egy adott cél (pl.: hiteltörlesztés) céljából mentek külföldre, a többiek számára a hazai helyzet nem tűnik vonzósnak, hazatérésük a változatlan gazdasági, politikai környezetben nem várható. Az előzőekben láttuk, hogy az elvándorlás üteme lassulni látszik, amit az magyaráz, hogy ha nem is jönnek haza nagy arányban a külföldön lévők, még a válaszok szerint is minden tízedik hazatérne, és a jelenleg itthon élők a kedvezőbbnek ítélt hazai kilátások mellett talán kevesebben is indulnak el.

5. Miért jönnek a vendégmunkások, pótolják-e a hiányzókat?

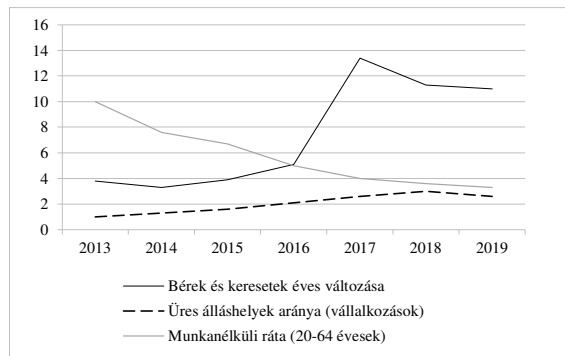
Magyarországon, más régióbeli országokhoz hasonlóan, a koronavírus-járványt megelőző gyors gazdasági növekedés mellett, a túlfűtött gazdasági környezetben a gyorsan növekvő munkaerőhiány enyhítésére nagy számban jelentek meg a 2017–2018-as időszakban új vendégmunkások. A 9. ábra bal oldali része összegzi a 2019 végéig a munkaerőpiacon végbement folyamatokat: folyamatosan csökkenő munkanélküliség mellett az üres álláshelyek aránya 2016 óta tartó gyorsan növekedett, és 2017 után nagymértékű volt a bérkiáramlás.

A kereslet erősödő nyomására a magyar szabályozás 2017 után könnyítette, majd 2018-ban eltörölte a szomszédos, nem EU-országokból érkező, ukrán és szerb munkavállalók engedélyköteles foglalkoztatását. Ez egybeesett az ukrán szabályozással, az ukrán állampolgárok 3 hónapos engedély nélküli utazási szabadságával.¹⁴ A szabályozás változásának nyomán a régió más országaihoz hasonlóan Magyarországon is gyorsan megugrott a külföldi vendégmunkások száma, ami a hivatalosan közölt statisztika szerint 2019-ben megközelítette a 100 ezer főt. Az újonnan érkezett vendégmunkások döntő többsége ukrán. A vendégmunkások összetételét vizsgálva látszik, hogy többségében alacsonyabb státuszú munkaerőt jelentenek, mintegy kétharmaduk betanított vagy segédmunkát végez, meghatározó többségük Budapesten és Pest megyében dolgozik, néhány ezer fő nagyobb ipari területeken.

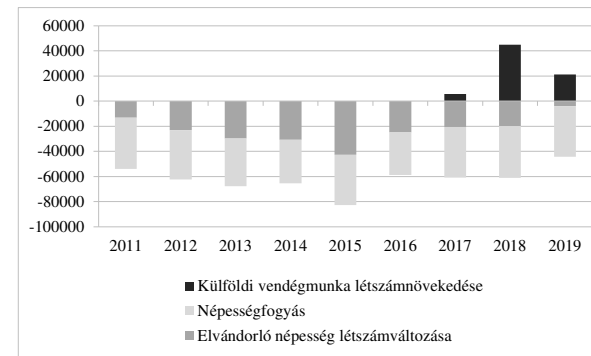
¹⁴ A szabályozási módosítások és könnyítések nyomán a belépők egy része részben vagy egészben eltűnik a statisztikákból, a tartózkodás hossza se látszik, de a gyors növekedés fő számai és arányai a *Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat* statisztikáiból összeszedhetők.

9. ábra. Az elvándorlás, a bevándorlás és a munkapiaci folyamatok együttmozgása Magyarországon, a 2010-es években

Munkapiaci folyamatok alakulása (százalék)

Népességi folyamatok alakulása (fő)

Forrás: saját számítás a KSH, Eurostat, Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat statisztikái alapján.

A 9. ábra jobb oldali része együttesen mutatja a 2011 és 2019 közötti időszakban a munkapiacot érintő népességi folyamatokat: az elvándorlás, az új bevándorlás és a népességfogyás éves változását. A bal és jobb oldali ábrák rövidtávú alkalmazkodásokra utalnak, a gyors bérkirárlás hatása érezhető lehet az elvándorlás ütemének a lassulásában, és az üres álláshelyek arányának csökkenésében, vélhetően ebben a beáramló külföldi munkaerőnek is szerepe lehet. A folyamatos népességfogyás – a munkapiaci kínálat tartós gondja – az elvándorlással együtt járul hozzá a munkapiaci kínálat szűküléséhez. Az elvándorlás emelkedése azonban csak rövid ideig mozgott együtt a népességfogyás növekedésével, majd gyorsan lecsökkent. A beérkező vendégmunka kínálatának gyors növekedése sem tartható fenn hosszú távon, a növekvő számok mellett a növekedés üteme csökkenő.

A rövid távú munkaerő-piaci alkalmazkodáshoz segítség lehet a vendégmunkások megjelenése, különösen az alacsonyabb státuszú munkahelyeken, tartós fennmaradása hozzájárulhat a munkapiaci feszültségek enyhítéséhez. A rövid távon az elvándorlást talán fékező béremelkedés sem tartható fenn a jelenlegi ütemben, lassulása az elvándorlástól visszatartó hatást csökkenti. A tényleges megoldás a hazai munkapiaci szerkezet változásában, a termelékenység növekedésében, a modernizációban, a munkapiac átalakulásában keresendő.

6. Zárógondolatok – a kilátásokról és a világjárvány hatásáról

2020 elején a koronavírus-járvány kitörésének következtében olyan sok érte a világ gazdaságát és munkapiacait, amelynek hatását nehéz előre látni, s amely rövid távon a gyors gazdasági növekedést és az ezzel együtt járó munkaerőhiányt egy pillanat alatt megszüntette. Keveset sejtünk arról, hogyan változnak a járvány nyomán rövid és hosszú távon a migrációs folyamatok, és mindazok a munkaerő vándorlását és a munkapiacot meghatározó keresleti és kínálati hatások, amelyekről e tanulmányban eddig szó esett. Mégsem hagyhatjuk említés nélkül a kérdést, hogyan alakulnak a folyamatok, milyenek lehetnek a várható változások.

A koronavírus időszakában világossá vált, hogy létezik a ki nem váltható, nehéz és rossz feltételek mellett végzett munkáknak és szolgáltatásoknak egy széles köre (amilyen például az idősgondozás, az egészségügyi szolgáltatás, de ilyen munka az ágargazdaságban számos szezonmunka, az élelmiszeriparban a húsfeldolgozó tevékenység, és az ipar számos résztevékenységének a működtetése is), amelynek biztosítására a szigorú védőintézkedések mellett is felmentést kényszerített ki az érintett fogadó országok sokasága. Amikor a gazdaság lelassult, a hiány lecsökkent, akkor sem töltötték be ezeket az állás-

helyeket hazai munkások. Magyarország mindkét oldalon, a fogadó és kibocsájtó ország szerepében is érintett volt.

A gazdasági válság sokkhatása visszavándorlást indíthat el, de maradást, kapaszkodást is kiválthat, ha az otthoni lehetőségek kedvezőtlenebbek, ha a fogadó országban jobbak a támogatási feltételek, vagy kockázatos az otthoni munkahelyre való visszatérés lehetősége. Függ mindez a migránsok társadalmi-demográfiai összetételétől, az adott ország migrációs modelljétől. Korábbi időszakok példáinak elemzése segíthet feltételezések megfogalmazásában, de valójában nem tudjuk, hosszabb távon visszarendeződnek-e a korábbi migrációs folyamatok, és azt sem, hogy a visszaáramlás hogyan érinti majd a kibocsájtó országokat, vagy az is elképzelhető, hogy ma még ismeretlen új elvándorlási formák alakulnak. E kérdőjelek megválaszolására majd egy jövőbeni tanulmány vállalkozhat.

IRODALOM

- Becker, G. (1975): Human Capital. The University of Chicago Press, Chicago.
- Blaskó Zsuzsa (2014): Surveying the Absentees – Surveying the Emigrants. Seemig Working Papers Series No. 4. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Blaskó Zsuzsa–Ligeti Anna Sára–Sik Endre (2014): Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? Megjelent: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): Társadalmi R riport 2014. Tárki, Budapest. 351–372. o.
- Blaskó Zsuzsa–Gödri Irén (2014): Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. Demográfia, 57 évf. 4. sz. 271–307. o.
- Borjas, G. J.–Bratsberg, B. (1996): Who leaves? The Outmigration of the Foreign-born. The Review of Economics and Statistics, Vol. 78. No. 1. 165–176. o.
- Constant, A.–Massey, D.S. (2003): Self-Selection, Earnings, and Out-Migration: A Longitudinal Study of Immigrants to Germany. Journal of Population Economy, Vol. 16. No. 4. 631–653. o.
- Dumont, J-Ch.–Spielvogel, G (2008): Return Migration: A New Perspective. International Migration Outlook, SOPEMI – OECD. 161–222. o.
- Dustmann, C.–Görlach, J-S. (2016): The Economics of Temporary Migrations. Journal of Economic Literature, Vol. 54. No. 1. 98–136. o.
- Engbersen, G. (2018): Liquid Migration and Its Consequences for Local Integration Policies. Megjelent: Scholten, P.–Van Ostaijen, M. (szerk.): Between Mobility and Migration, IMISCOE. Research Series, 63–76. o.
- González-Ferrer, A.–Beauchemin, C. (2011): Sampling International Migrants with Origin-Based Snowballing Method. New Evidence on Biases and Limitations. Demographic Research, Vol. 25. No. 3. 103–134. o.
- Gödri Irén (2018): Nemzetközi vándorlás. Megjelent: Monostori Judit–Őri Péter–Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. 237–270. o.
- Hárs Ágnes (2015): Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. Megjelent: Blaskó Zsuzsa–Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök 2015. MTA KRTK, Budapest. 2016. 39–53. o.

- Hárs Ágnes (2016): The Experiences of a New Emigrant Country: Emerging Migration from Hungary. Megjelent: Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (szerk.): Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession. Springer, Berlin–Heidelberg. 271–296. o.
- Hárs Ágnes (2018): Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerő-piaci kilátások. Megjelent: Kolosi Tamás–Tóth István György. (szerk.): Társadalmi Riport 2018. Társadalmi Riport, Budapest. 81–105. o.
- Hárs Ágnes–Simon Dávid (2015): Munkaerő-migráció, ingázás, kivándorlás. A magyarok munkavállalási célú emigrációját magyarázó tényezők hatása és változása az uniós csatlakozás óta. Megjelent: Blaskó Zsuzsa–Fazekas Károly (szerk.): Munkaerőpiaci tükrök 2015. MTA KRTK, Budapest. 2016. 72–85. o.
- Hárs Ágnes–Simon Dávid (2020) Migráció – A valóság közelítése innovatív módszerekkel. e-könyv, Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, Budapest. <http://kopintalapitvany.hu/hars-simon-migracio>
- Hazans, M. (2016): Migration Experiences of the Baltic Countries in the Context of the Economic Crisis. Megjelent: Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (szerk.): Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession. Springer, Berlin–Heidelberg, 297–343. o.
- Hazans, M.–Philips, K. (2010): The Post-Enlargement Migration Experiences in the Baltic Labor Markets. Megjelent: Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (szerk.): EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration. Springer–Verlag. Berlin–Heidelberg, 255–304. o.
- Kaczmarczyk, P.–Tyrowicz, J. (2015): Winners and Losers among Skilled Migrants: The Case of Post-Accession Polish Migrants to the UK. IZA Discussion Papers No. 9057.
- Kaczmarczyk, P.–Mioduszevska, M.–Zylicz, A. (2010): Impact of the Post-Accession Migration on the Polish Labor Market. Megjelent: Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (szerk.): EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration. Springer–Verlag. Berlin–Heidelberg. 219–253. o.
- Kahanec, M.–Pytliková, M.–Zimmermann, K. F. (2016): The Free Movement of Workers in an Enlarged European Union: Institutional Underpinnings of Economic Adjustment. Megjelent: Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (szerk.): Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession. Springer, Berlin–Heidelberg. 1–34. o.
- Kahanec, M.–Zimmermann, K. F. (szerk. 2016): Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession. Springer, Berlin–Heidelberg.
- Kapitány, Balázs–Rohr Adél (2013): A Magyarországon állandó lakcímmel rendelkező 18–49 éves magyar állampolgárok... Korfa, 13. évf. 3 sz. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Kilkey, M.–Piekut, A.–Ryan, L. (2020): Brexit and Beyond: Transforming Mobility and Immobility, Central and Eastern European Migration Review, Vol. 9. No. 1. 5–12. o.
- Liu, M.–M.–Creighton, M.J.–Riosmena, F.–Baizán, P. (2016): Prospects for the Comparative Study of International Migration Using Quasi-Longitudinal Micro-Data. Demographic Research, Vol. 35. Article 26. 745–782. o.
- Penninx, R. (2018): Old Wine in New Bottles? Comparing the Post-War Guest Worker Migration and the Post 1989 Migration from CEE-Countries to EU-Member Countries Megjelent: Scholten, P.–Van Ostaijen, M. (szerk.): Between Mobility and Migration, IMISCOE Research Series, 77–97. o.
- Stark, O. (1991): The New Economics of Labor Migration. Megjelent: Stark, O. (szerk.): The Migration of Labor, 23–31. o. (Eredeti megjelenés: Stark, O.–Bloom, D. (1985): American Economic Review, Vol. 75. No. 2. 173–178. o.)
- Strockmeijera, A.–de Beera, P.–Dagevos, J. (2019): Should I Stay or Should I Go? What We Can Learn from Working Patterns of Central and Eastern European Labour Migrants About the Nature of Present-Day Migration. Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 45. No. 13. 2430–2446. o.

- White A.–Grabowska, I.–Kaczmarczyk, P.–Slany, K. (2018): *The Impact of Migration on Poland*. UCL, London.
- Willekens, F.–Massey, D.–Raymer, J.–Beauchemin, C. (2016): *International Migration under the Microscope*. *Science*, Vol. 352. No. 6288. 897–899. o.